

Almanya'da Çok Dilliliğin ve Ana Dilde Eğitimin Hukuki Çerçevesi¹

Mustafa Yeneroğlu

Temel hak olarak dil hakkı

Dil hakkı her şeyden önce, aynı dili konuşan, en azından anlayan insanlar arasındaki iletişimi korur. Ancak dil sadece anlık yatay iletişimi mümkün kılmaz, aynı zamanda tarihi sürecin ve kültürün taşıyıcısıdır.² Milletlerin tarih ve kültürleri kullandıkları dilde kayda alınmıştır, yani dil bir yönüyle hafızadır. İnsan dünyayı anadilinin penceresinden görür, ana dilinin kavramlarıyla evreni biçimlendirir.³ Yeni doğmuş ve dilsiz bebeğe anne 'anadilinde' hitap eder, anadiliyle birlikte kişi benlik oluşum sürecine girer.

Dolayısıyla anadili insanın benliğini, bireysel bilincini, kimliğini ve kişiliğini belirleyen temel bir unsurdur.⁴ Bu nedenle kişinin anadiliyle ilgili ayrımcılığa maruz kalması, sadece benliğinin özünü vurmamakta, aynı zamanda kültürü, kökeni ve aynı dili konuştuğu toplumla⁵ irtibatını da koparmaktadır. Bu açıdan dil hakkı insanın onurunu, kimliğini, manevi varlığını güvence altına almakta ve bununla birlikte kişinin mensup olduğu dil toplumunu da korumaktadır.

Dil hakkı aynı zamanda iletişim haklarının kullanımının da temel şartıdır. Düşünceyi ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, sanat özgürlüğü ve din özgürlüğü gibi temel hakların ortak gayesi, bireyin kişiliğini serbestçe geliştirmesi ve bu doğrultuda toplumla iletişim kurabilmesidir.⁶

Yoğunlaşacağımız temel metin olan Almanya Anayasası'nda dil haklarına ilişkin hususi bir düzenleme yer almamaktadır.⁷ Ancak anayasal dogmaya göre dil hakkı insan onurunun ve kişisel gelişim özgürlüğünün gereği olarak koruma altındadır (Madde 2 I ve 1 I AA [Almanya Anayasası]).⁸ Bu özgürlük hakkının önemi, ayırım yasağıyla da güçlendirilmiştir. Anayasanın 3. maddesine göre hiç kimse cinsiyeti, soyu, ırkı, dili, yurdu ve kökeni, inancı, dini veya siyasi görüşleri dolayısıyla mağdur edilemez ve hiç kimseye imtiyaz tanınmaz (Madde 3 III 1 AA). Metindeki dil tabiriyle anadili kastedilmektedir.⁹ Anayasadaki temel haklar subjektif bireysel haklardır. Her ne kadar anayasa azınlıkların korunmasıyla ilgili bir ilke ihtiva etmese de, bireyin

¹ 31 Mart 2012 tarihinde Almanya'nın Dortmund şehrinde "Türkçem, Anadilim, Geleceğim: Türkçe'nin Anadil Olarak Geleceği" çalıştayında yapılan sunumun genişletilmiş metnidir.

² Fleiner, Die Sprachenfreiheit, <http://www.thomasfleiner.ch/files/categories/Intensivkurs/Sprachenfreiheitok.pdf>; Fleiner, in Handbuch der Grundrechte in Deutschland und Europa (VII/2), Sprachenfreiheit, 2007, S. 405 ff.

³ Aksan, Anabilim, 1999, 15; Weisgerber, Die sprachliche Gestaltung der Welt, 3. Aufl. (1962), Großfeld, JZ 1984, 1-5

⁴ Aydın, TBMM Araştırma Merkezi, AB Ülkeleri, ABD ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Azınlıkların Dil Hakları, Kasım 2011, S. 1

⁵ Bu bağlamda dil aynı zamanda sosyal organizasyon aracıdır. Azınlık bir gruba mensup kişilerin kendi dillerini özgürce konuşabilmeleri kimliklerinin ve ilgili dil toplumuna aidiyetlerinin oluşumunda da belirleyici bir rol oynamaktadır.

⁶ Bkz. Kahl, Das Grundrecht der Sprachenfreiheit, JuS 2007, 201 ff.

⁷ Kahl, JuS 2007, 201

⁸ Kirchhof, in: Isensee/Kirchhof (Hrsg.) HStR I, 1987, § 18 Rn. 7, 58 ff.; Kahl, JuS 2007, 201 ff.; Jarass, Jarass/Pieroth, Grundgesetz für die BRD, 10. Baskı 2009, Art. 3 Rn. 125; Wißmann, Volksbildung und Integration, in Sahlfeld. K. u.a., Integration und Recht, München, 2003, S. 289, 302

⁹ Sachs, in Isensee/Kirchhof (Hrsg.), Hdb. StR V, 1992, § 126 Rn. 45

korunmuş olması, etnik azınlığın kimliğine saygıyı da içerir.¹⁰

Almanca devlet dilidir

Alman Anayasa metninde resmi dilin¹¹ Almanca olduğuna dair herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.¹² Zira Almanya'nın dilsel bütünlüğü ve tekliği itibarıyla pozitif bir tanıma ihtiyaç duyulmamıştır.¹³ Buna mukabil Almanca'nın resmi dil olarak kamu makamları arasında ve idari makamlarla vatandaşlar arasındaki iletişim dili olduğu, mülkiyet prensibi gereği kabul edilmiş anayasa hukukudur.¹⁴ Almanca devlet ve toplum dili olarak, bireyin Almanya'nın Hukuk ve Kültür Birliği'ne uyum sağlamanın aracı olarak teşvik edilmektedir. Anayasa mahkemesinin içtihadına göre toplum dilinin muhafazası ve kullanımının teşviki bir anayasal kültür görevidir. Buna mukabil diğer dillere mensup kişilerin kendi dillerini muhafaza etmesi ilkesinin, bireysel özgürlük hakları (Art. 2 I; 5 I, 6, 3 III AA) bağlamında yeterince korunmuş olduğu da kabul edilmektedir.

Azınlık dili

Genel kanaate göre, Almanya'nın dil birliği, başka bir dile sahip kişilerin, yaşamak için tercih ettikleri fiziksel mekanın bir parçası olarak Almanca dilini öğrenmelerini gerekli kılar.¹⁵ Kişisel gelişim hakkı devlet tarafından belirlenmiş dil standardına imkan tanımamakla birlikte, Alman ulusunun genel menfaati ve Almanca dilinin korunması gerekçesiyle yabancıların uyum sağlaması gerektiği belirtilmektedir (Massgeblichkeit der gewachsenen Volkssprache). Bu açıdan yerli olmayan, yani göçle Almanya'ya yerleşen yabancıların¹⁶ topluma eklenme (Anpassungs-(Assimilations-) pflicht) zorunlulukları olduğu görüşü hukukî literatürde hakim kanaattir.¹⁷ Ayrıca toplumsal gerçeklerin azınlıkların asimilasyon endişelerinden ziyade toplumsal ayrışma ve gettolaşma sorunlarının daha ön planda olması gerektiğini gösterdiği ifade edilmektedir.¹⁸ Dolayısıyla alokton azınlıkların, yani sonradan göç etmiş, ancak artık kalıcı olan yabancıların dilleri özel koruma ve teşvike tabi değildir. Bunun asıl sebebi azınlıkların dillerinin uluslararası hukukun azınlık tanımı kapsamında değerlendirilmemesinde yatmaktadır.

¹⁰ Klein, in: Blumewitz/ v. Mangold (Hrsg.), Neubestätigung und Weiterentwicklung von Menschenrechten und Volksgruppenrechten in Mitteleuropa, 1991, S. 51

¹¹ Hiçbir uluslararası belgede resmi dil ve devlet dili tanımına rastlanmamaktadır. Bazen devletler bu tabirlerini birbirlerinin yerine kullanabilmektedir. Bazen de devlet dili tabirini tarihi, ulusal dili (o ülkeden kaynaklanan ya da o ülkeye özgü olan dil) ifade etmek için; resmi dil tabirini ise başka bir devletin alındığı halde vatandaşların günlük yaşamında ve yönetiminin vatandaşları ile resmi ilişkilerinde kullandığı dili belirtmek için kullanmaktadır.

¹² Alman Anayasasında resmi dile ilişkin bir hüküm bulunmamasıyla birlikte Almanya AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliğine verdiği cevapta resmi dilin Almanca olduğunu beyan etmiştir.

¹³ Mäder, Sprache und Recht – Minderheitenschutzrecht in Deutschland, JuS 2000, 1150, 1151; aykırı görüş olarak 'dilsel bütünlük ve teklik bir maddenin ibaretidir' görüşüyle ilgili bkz. Gogolin/Oeter, Sprachenrechte und Sprachminderheiten, RdJB 2011, 30, 31

¹⁴ Kirchhof, in: Isensee/Kirchhof (Hrsg.) HStR I, 1987, § 18 Rn. 45

¹⁵ Kirchhof, in: Isensee/Kirchhof (Hrsg.) HStR I, 1987, § 18 Rn. 65; Murswiek, Schutz der Minderheiten in Deutschland, § 201 Rn. 43 ff.; Viletta, Schweizer Zentralblatt f. Staats- und Gemeindeverwaltung 82 (1981) S. 211;

¹⁶ alokton = yerli olmayan – 'otokton' kavramıyla yerli, yüzyıllara dayanan tarihi süreç içerisinde oluşmuş azınlıklar kastedilirken, 'alokton' kavramıyla iltica ve iş göçü vs.. yoluyla sonradan yerleşmiş azınlıklar kastedilmektedir

Uluslararası belgelerde dilden bahsedilmekle birlikte dilin tanımı yapılmamakta, dili neyin oluşturduğu açıklanmamaktadır. Devletler dil politikasını oluştururlarken uluslararası normları dikkate alsalar dahi, kullanılan dilin şive, lehçe, bölge dili, azınlık dili veya ulusal dil olup olmadığına dair üzerinde mutabakat sağlanan ölçütlerle tanımlama yapılmadığından kendilerine ayırım konusunda geniş bir takdir yetkisi alanı bırakılmıştır. Sadece bölgesel dil ve azınlık dili kavramları, resmi dil ve bir dilin lehçesinin ne olduğuna ilişkin tanımlama yapılmaksızın, Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nda tanımlanmıştır. Şartın 1. maddesine göre, bölgesel diller veya azınlık dilleri, bir devletin toprakları içinde bu devletin çoğunluk toplumunun nüfusundan sayıca daha az bir grup oluşturan vatandaşları tarafından geleneksel olarak kullanılan ve devletin resmi dil(ler)inden farklı olan diller olmaktadır. Göçmen dillerinin lehçeleri kapsam dışındadır.¹⁹

Azınlık dilleri Avrupa Şartındaki tanım uluslararası hukuk literatüründe de hakim olan (BM İnsan Hakları Komisyonu ve Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu Raportörü Francesco) Capotorti'nin²⁰ azınlık tanımına dayanmaktadır.

Capotorti'ye göre azınlık;

- “Bir devletin nüfusun geri kalanına göre sayısal olarak az,
- Egemen durumda bulunmayan,
- Üyeleri, etnik, dini ya da dilsel açıdan nüfusun geri kalanından “farklı” olan ve
- Kültürlerini, geleneklerini, dinlerini ya da dillerini korumak amacıyla üstü örtülü bir dayanışma duygusu gösteren grup”tur.

Bu doğrultuda Bölgesel ve Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ve Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme'ye²¹ taraf bir ülke olarak Almanya, yaptığı bildirimlerde ülkede yaşayan birtakım azınlıkların bulunduğunu ve taraf olduğu sözleşmeleri (sadece) bu gruplara uygulayacağını bildirmiştir.²² Almanya, Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı onaylamış ve onaya ek olarak yaptığı 16 Eylül 1998 tarihli bildirimde şu hususları belirtmiştir:²³

¹⁷ Kirchhof, in: Isensee/Kirchhof (Hrsg.) HStR I, 1987, § 18 Rn. 65; Murswiek, Schutz der Minderheiten in Deutschland, § 201 Rn. 43 ff.; Viletta, Schweizerisches Zentralblatt für Staats- und Gemeindeverwaltung 82 (1981), S. 121

¹⁸ Weiß, Der Schutz von Sprachenrechten im Menschenrechtssystem des Europarates, RdJB 2011, 78, 87;

¹⁹ Bkz. Avrupa Konseyi, “European Charter for Regional or Minority Languages CETS No.: 148”,

<http://www.conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/148.doc>

²⁰ Capotorti, Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities, UN-Doc, E/CN. 4/Sub. 2/384 v. 20.06.1977

²¹ Bkz. Türkçe metin için: http://www.avrupakonseyi.org.tr/antlasma/aas_157.htm

²² Bkz. Avrupa Konseyi, “List of Declarations Made with Respect to Treaty No. 157”

<http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=157&CM=8&DF=12.11.2011&CL=ENG&VL=1> ve Avrupa Konseyi, “List of Declarations Made with Respect to Treaty No. 148”,

<http://www.conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?NT=148&CM=8&DF=12.11.2011&CL=ENG&VL=1>.

²³ List of Declarations Made with Respect to Treaty No. 148.

“Federal Almanya Cumhuriyeti Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı’nın anlamı çerçevesinde Danca, Yukarı Sorbca (Upper Sorbian), Aşağı Sorbca (Lower Sorbian), Kuzey Frizonca (North Frisian) ve Sater Friesce (Sater Frisian) dilleri ile Roman dilini azınlık dilleri olarak; Aşağı Alman dilini (Low German language) bölgesel dil olarak kabul eder.”

Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme’yi onaylayan Almanya, yaptığı 10 Eylül 1997 tarihli bildirimde ayrıca şu hususları belirtmiştir:²⁴

“Çerçeve Sözleşme ulusal azınlıklar kavramının tanımını içermemektedir. Bu nedenle, sözleşme hükümlerinin onaydan sonra uygulanacağı grupları belirlemek sözleşmeye taraf devletlerin kendilerine kalmıştır. Federal Almanya Cumhuriyeti’ndeki ulusal azınlıklar Alman vatandaşı Danlar ve Alman vatandaşı Sorb halkının üyeleridir. Çerçeve Sözleşme, geleneksel olarak Almanya’da oturan etnik grup üyeleri olan Alman vatandaşı Friesler ve Alman vatandaşı Romanlara da uygulanacaktır.”

Adı geçen azınlık gruplardan Danlar 50.000, Kuzey Friesler 50.000, Doğu Friesler 100.000, bunlardan Frizonca’yı konuşan 1.500, Sorblar 70.000 kişi den oluşmaktadır. Yerli azınlıklardan, örneğin Danların 47 okulu ve 55 kreşi bulunmakta ve Frieslerin okullarında Frizonca ders verilmektedir. Bu azınlıkların tamamı eyalet anayasalarında özel olarak zikredilip, milli kültürlerinin, dillerinin ve dini inançlarının korunup teşvik edilmesi devletin sorumluluk alanına girmektedir.²⁵ Almanya, bu “yerli azınlıkları” kendi “ulusal” kimliği veya hakim kültürü için hiçbir zaman tehdit olarak görmediği için gayet hoşgörülü davranıp, varlıklarını ve kültürel kimliklerini koruyup teşvik etmektedir.

Bireysel ve grup hakları ihtiva eden azınlık statüsü devlet tarafından olası asimilasyon politikasına karşı en önemli korumadır. Diğer taraftan, ülkeye sonradan göç etmiş azınlıkları uluslararası hukuka göre koruyucu azınlık statüsü kapsamı dışında tutup, kalıcı göçmenin üzerinde asimilasyon baskısının sürdürülmesi gerektiği belirtilip,²⁶ aksi takdirde çok kültürlü bir toplum tasavvuruyla Almanya’nın “ulusal devlet” niteliğinin zedeleneceği belirtilip, bu şekilde anayasanın içinin boşaltılmasının yasak olduğu vurgulanmaktadır.²⁷

Gettolaşma Vehmi

Türkçe anadili dersinin fiili konumu da bu görüşler doğrultusunda şekillendirilmiştir. Paralel toplum ve getto oluşur vehmine vurgu yapılarak haklı talepler marjinalleştirilip, Almanya’nın çok dilli ve çok kültürlü toplumsal gerçekliğine, yine en fazla konuşulan ikinci dilin Türkçe olması hakikatine aykırı bir biçimde Türkçe anadili dersi yasal hak olarak gündeme alınmamıştır. 6

²⁴ List of Declarations Made with Respect to Treaty No. 157.

²⁵ Boysen, Minderheitenschulwesen in Deutschland, RdJB 2011, 12 ff.

²⁶ Mäder, Sprache und Recht – Minderheitenschutzrecht in Deutschland, JuS 2000, 1150, 1153

²⁷ bkz. Murswiek, in: Isensee/Kirchhof (Hrsg.) HStR VIII, 1995, § 201 Rn. 7, 58 ff.

Haziran 1974 tarihli aktif iki dillilikle ilgili Avrupa Topluluğu Üyeleri anlaşması,²⁸ 25 Temmuz 1977 tarihli ve 3. ülkelerden gelip çalışanların çocuklarının okul eğitimi ile ilgili Avrupa Konseyi talimatnamesi,²⁹ 5 Nisan 1992 tarihinde Almanya’da da yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’ne³⁰ rağmen, Almanya Eğitim Bakanları Konferansı (KMK) 70’li yıllardaki kararları³¹ doğrultusunda göçmen çocuklarının misafir olarak görülmesi ve ülkelerine döndüklerinde uyum zorluğu çekmemeleri için anadili eğitimi verilmesi kararı³² sosyolojik değişime dikkat çekilerek –“misafir işçilerin”³³ kendi vatanlarına geri dönmeyecekleri ve Almanya’da kalıcı oldukları tespitiyle - 25 Mayıs 2000 kararıyla kaldırılmıştır. 24 Mayıs 2002³⁴ tarihli KMK kararıyla yeni bir düzenleme yapıp, kalıcı göçe vurgu yapılarak, Almanya’ya entegre olmaları için Almancanın teşvik edilmesi, ancak aynı zamanda anadillerinin korunup, kültürel kimliklerinin geliştirilmesine dikkat çekilmiş olmasına³⁵ ve yine çok dilliliğin teşvik edilmesi doğrultusundaki yaygın retoriğe rağmen,³⁶ başta Türkçe olmak üzere, göçmen dilleri göçmenlerin buldukları toplumla bütünleşmesinin önünde bir engel olarak görülüp, korunmamanın ötesinde gün geçtikçe daha da marjinalleştirilmektedir.³⁷

Türkçe anadili dersinin yasal olarak korunup çok dilli çocuk yuvalarından başlayarak tüm okullarda yasal hak olarak öğretilmesi, anayasanın kişisel gelişim özgürlüğünün gereği olmasının ötesinde çok dilli ve kültürlü toplumsal gerçekliğin de gereğidir.³⁸ Dolayısıyla toplum dilinin çok iyi öğrenilmesi zaruretinin yanında Türkçe dilinin öğrenilmesi de bir problem olarak değil, zenginlik olarak görülmelidir. Nitekim gettolaşma sorununun Türkçenin öğrenilmesiyle hiçbir ilişkisi yoktur, entegrasyonla ilgili eksiklik ve gettolaşma sorunu her şeyden çok eğitimsizlikle ilgili, sosyal bir sorundur. Yeni kuşakların Türkçeyi muhafaza etmeleriyle ilgili kaygı taşıyan veliler de çocuklarının hem Almanca’yı, hem de Türkçeyi çok iyi düzeyde öğrenmelerini arzu etmektedirler.

²⁸ AB Resmi Gazetesi, Nr. C 98, 20.08.1974, S. 2

²⁹ AB Resmi Gazetesi, Nr. L 199/32, 06.08.1977

³⁰ Mad. 29 I lit. c: 1. Taraf Devletler, çocuk eğitiminin aşağıdaki amaçlara yönelik olmasını kabul ederler .... ;c) Çocuğun anne-babasına, kültürel kimliğine, dil ve değerlerine, çocuğun yaşadığı, veya geldiği menşei ülkenin ulusal değerlerine ve kendisinininkinden farklı uygarlıklara saygının geliştirilmesi;

³¹ Yabancı İşçilerin çocuklarıyla ilgili 08.04.1976 KMK (Almanya Eğitim Bakanları Konferansı) kararı

³² Langenfeld, Integration und kulturelle Identität zugewanderter Minderheiten, Tübingen 2001, S. 35 ff., 40

³³ Almanya o tarihlerde göçmen ülkesi olduğunu kabul etmediği için

³⁴ 24.05.2002 Almanya Eğitim Bakanları Konferansı (KMK) kararları ve ‘Göç’ raporu, www.kultusministerkonferenz.de/doc/publ/zuwander/pdf

³⁵ Bkz. Schmahl, Beschulung von Kindern und Jugendlichen mit Migrationshintergrund: Eine Bestandsaufnahme des geltenden Rechts, RdJB 2004, 23, 25 ff.

³⁶ Gogolin/Oeter, Sprachenrechte und Sprachminderheiten, RdJB 2011, 30, 42

³⁷ ayrıntılı olarak bkz. İleri, AB’nin Dil Politikası ve 3. Ülkelerden Gelen Öğrencilere Uygulanan Yöntemler – Örnek: Almanya’da Türkçe, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003 – Mustafa Canpolat Armağanı, 2003, Ankara; İleri, 1977’den Sonra Almanya’da Türkçe Dersleri İle İlgili Düzenlemeler, Die Gaste, Sayı 6, Mart-Nisan 2009, <http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi608.html>; Zorlu, Anadili Dersleri Yasal Konularına Yönelik Düşünceler, Die Gaste, Sayı 6, Mart-Nisan 2009, <http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi609.html>;

³⁸ Limbach, Integration durch Sprache – unter dem Leitprinzip der Gegenseitigkeit, RdJB 2011, 5 ff.; Groß, Integration durch Sprache – der deutsche Kompromiß, KJ 2006, 1 ff.; Schroeder, Integration und Sprache, ApuZ 22-23/2007, S. 6 ff.; Jampert, Die Bedeutung der Erstsprache für Zuwanderer, RdJB 2004, 63 ff.